'אקסודוס 47' - ניסיון הפיגוע באונית הגרוש Empire Rival

מי כתב את הפתק ?

מאת: יהודה בן-צור

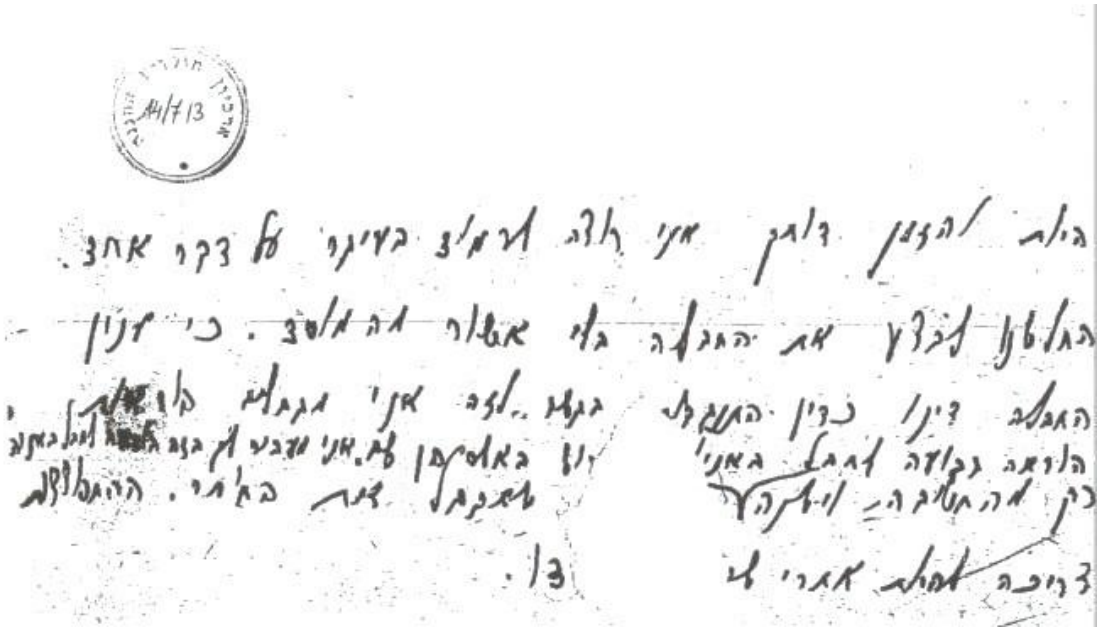

ב-9 בספטמבר 1947 התפוצץ מטען חומר נפץ באחד המבנים של נמל המבורג, מבלי שגרם לנפגעים. היה זה מטען, שמיכה פרי שניהל את קרב התנגדות המעפילים על סיפוני 'אקסודוס 47' ונלווה אליהם באחת משלוש אוניות הגרוש' שבאמצעותן התכוונו הבריטים להחזירם לגיא ההריגה באירופה, התכוון באמצעותו לחבל באונית הגרוש Empire Rival, לאחר שהמעפילים יורדו ממנה.

נשאלת השאלה איך הגיע המטען לידיו של מיכה ואיך הוא התגלגל למבנה בו הוא התפוצץ ? שלושת אניות הגרוש הגיעו לחוף פורט דה-בוק בבוקר ה-29 ביולי 1947. מעל לשלושה שבועות ניסו הבריטים בדרכים שונות להביא לירידת המעפילים בנמל הצרפתי ובין היתר הם ניסו למנוע קשר ישיר בין המעפילים לגורמים יהודיים. בגדול, הם לא הצליחו. רוב המעפילים סירבו לרדת מהאוניות וכבר מהיום הראשון להגעתן הוקמה "מערכת" קשר שאפשרה העברת מסרים אל המלווים והנהגת המעפילים (לדוגמא, דבריו של וניה הדרי, יד ימינו של שאול אביגור ראש 'המוסד לעליה ב'[1]: "...ב-29.7... משלחת צרפתית יצאה אל הספינות. אנשי 'המוסד לעליה ב' הצליחו לספח למשלחת שניים מאנשיהם אותי ואת חנן זונבורן כמתורגמנים").

וניה עמד בראש חפ"ק 'המוסד' בחוף דה-בוק, שמטרתו העיקרית היתה לסכל את החלטת הבריטים להוריד את המעפילים מהאוניות. לרשות החפ"ק הועמדה חבורת 'נערי הפלי"ם' ממאגר מלווי אוניות המעפילים בצרפת, בפקודו של ניסן לויתן, שהפעילו סירות ששוטטו סביב האוניות וקראו למעפילים באידיש, "נישט ארופגיין" והעבירו לאוניות מזון ותרופות. שרות זה נוצל להקמת קשר ישיר בין **ניסן** (בתמונה משמאל) כשהוא מתחזה לרופא, **ומיכה**,(בתמונה מימין) על ספון אונית הגרוש Empire Rival . שניהם היו מודעים להוראת הקבע של מפקד הפלמ"ח לחבל באוניות הגרוש בכל הזדמנות

---

[1] 'יומן המבצעים' של מטה 'המוסד לעליה ב' בפאריס, המבוא, עמ' מו'.

הערה: הרישום ביומן הסתיים ב-6 בספטמבר 1947, יומיים לפני הגעת אוניות הגרוש להמבורג.

ובמסגרת זו, עפ"י עדותו של מיכה: "קיבלנו את חומר הנפץ עם הנחיה כללית שאשתמש בו לפי שיקול דעתי"[2].

ניסן הצליח להחדיר את המטען מבלי שהוא דווח על כך מראש לוניה, על אף, שבהגדרה, בפעילות ההעפלה היו חברי הפלי"ם כפופים למרות 'המוסד'. רק לאחר ששלושת-האוניות הרימו עוגן ב-22 באוגוסט 1947 בדרכן להמבורג, סיפר ניסן לוניה על המטען "המתקתק". לדברי ניסן: "וניה היה המום למשמע אוזניו" וקרוב לודאי שהוא דווח על כך לשאול, אם כי ב'יומן המבצעים' של מטה 'המוסד' בפאריס אין כל רישום על כך. אין בידי מידע אם הדבר דווח לב-ג, שבאותם ימים מיתן את גישתו האקטיביסטית, מחשש לפגיעה במהלכים המדיניים (סמוך לפרסום דו"ח אונסקו"פ).

בשמונה-עשר ימי ההפלגה להמבורג אין ב'יומן המבצעים' רישומים המתייחסים לפרשה, למעט דו"ח שאפרים דקל, מפקד 'הבריחה', העביר ב-1 בספטמבר 1947 למטה 'המוסד' בפאריס: "לפי החלטות ציריך [מושב הועד הפועל הציוני בראשות ב-ג], לא תעשינה שום פעולות בקשר ל'נשיא' [כינוי 'אקסודוס 47'] מלבד הפגנות מקומיות בריכוזים שונים". על פניה, ההחלטה אינה נראית כנוגעת לפעילות המלווים והמעפילים על סיפוני אוניות הגירוש, שאתם, ממילא לא היה כל קשר בעת ההפלגה.

בתיאור הפרשה במבוא ל'יומן המבצעים', שניכתב ע"י וניה שנים רבות לאחר מכן, ב-1991, הוא מוסיף את הרקע להחלטה: "בקרב אנשי 'המוסד' והמעפילים גברה הנטייה להגיב בחריפות על הורדת המעפילים... הם פנו לב-ג... בציריך והוא הכריע נגד שיטת פעולה קיצונית. 'יומן המבצעים' מציין פעילות זו". מאידך ומפתיע מאוד, וניה עצמו אינו מתייחס כלל לפרשת המטען, לא על העברתו לידי מיכה ולא על הפיצוץ עצמו. מתברר שהיה זה שאול עצמו שעמד בציריך בראש הפונים לב-ג בהמלצה לנקוט בצעדים חריפים ביותר למניעת הורדת המעפילים על אדמת גרמניה, לרבות הצתת תבערות ברחבי הנמל. ניתן להניח שהפעלת מטען חבלה כנגד אונית הגירוש תאמה, בשלב זה, את גישתו של שאול ומאוד יתכן שבשל כך הוא נמנע באותו מעמד לדווח לב-ג על קיומו של המטען באחת האוניות. כאמור, ב-ג פסק נגד גישה זו.

על אף חלקו המרכזי של ניסן בהעברת המטען לידי מיכה, הוא לא "נקרא לסדר" ועד מהרה הוא מונה למפקד אונית המעפילים Pan York, המוכרת בשם 'קוממיות' ('קיבוץ גלויות', בעת הפלגתה עם המעפילים). ואילו מיכה, על סיפון Empire Rival, החל, בין היתר, לתכנן את הטבעתה, מבלי לפגוע במעפילים. בסוף אוגוסט נכנסו שלושת אוניות הגרוש להצטיידות בנמל גיברלטר. מיכה החליט לנצל את ההזדמנות ולפגוע באונית הדגל הבריטית, הסיירת Ajax, שהייתה מעורבת בפרשת 'אקסודוס 47' מתחילתה ועגנה בקרבתם. שליח ישראלי, אלחנן ונחוצקר-ישי, שהצטרף להפלגה בפורט דה-בוק, התנדב לבצוע המשימה שהיתה כרוכה בהשתלשלות למימי הנמל בלילה, שחייה לעבר הסיירת והצמדת חומר הנפץ למדחפיה. מעקב אחר אמצעי השמירה שהפעילו הבריטים, שכנעו את מיכה לרדת מהעניין ולהתרכז בהכנות לבצוע הפיגוע בנמל המבורג.

ואכן ב-9 בספטמבר בבוקר הוסתר המטען בתחתית האוניה עם 'עפרונות השהיה' תוך ירידה מהירה של המעפילים, מבלי לגלות התנגדות. למודי ניסיון ערכו הבריטים חיפוש מדוקדק באוניה וגילו את המטען. לאחר נטרול עפרון ההשהיה (לא עלה בדעתם שבתחתית המטען הותקן עפרון נוסף) הם החליטו להציג את המטען במסיבת עיתונאים ע"מ להציג את מארגני ההעפלה כטרוריסטים. למרבה המזל המטען התפוצץ זמן קצר לפני הגעת המוזמנים[3].

סיפורו של היסטוריון הצי הבריטי[4] על גילוי המטען והתפוצצותו שונה במקצת:

"The expedition with which the passengers left the Empire Rival roused the suspicions of the officer in charge… He was entirely correct, a bomb made up from the explosives embarked off France, was in the bilge [האוניה שיפולי] timed to detonate after the passengers disembarked. It was found and

---

[2] ראה 'מיכה פרי', עדותו מה-16.8.66 בחוברת לזכרו בהוצאת המשפחה 2007 (עמ' 28), ובאתר הפלי"ם.
[3] רם אורן, 'השבועה – סיפור אמיתי', עמ' 282 ציין כי: "למחרת נעצר גיורא שטיינברג ונכלא".
[4] . Ninian Stewart 'The Royal Navy and the Palestine Patrol'. P' 136.

removed… to a safe place where it exploded. Fortunately no casualties or damage were sustained. Much later, a former passenger claiming to have been the Hagana commander in Empire Rival attributed the explosion to the bomb being fitted with two fuses, of which only one had been found…".

כצפוי, רק לאחר פיצוץ המטען החל "מחול שדים", בעיקר ב"חזית היהודית". ב-ג זעם בעיקר על הפרת המרות ותבע משאול לערוך בירור. שאול, שכאמור, קרוב לודאי שידע על קיומו של המטען עוד לפני הפיצוץ ובכל מקרה, צידד בנקיטת פעילות אלימה כנגד הבריטים בהמבורג - "וגילה הבנה ואהדה למניעיהם של אנשי הפלמ"ח" - ערך את הבירור במהלך מפגש מסכם לפרשת 'אקסודוס 47', שנערך בגרמניה בנובמבר 1947 בהשתתפות כמה ממפקדי המסע ודן בו את מיכה במעין הליך שיפוטי "ידידותי" לנזיפה[5]. שאול הניח שבכך הגיעה הפרשה לסיומה, אך עד מהרה היא צפה ועלתה שנית, תוך כדי "התנגשות מילולית" עם ב-ג בפרשה התורנית הבאה – פרשת 'שתי הפאנים', Pan York & Crecsent. אגב, על אף הנזיפה, מיכה הצטרף לניסן כמלווה ב- Pan Crescent.

סמוך להחלטת 'כ"ט בנובמבר' ב-ג חשש במידה רבה של צדק, שפעילות ההעפלה בקנה מידה גדול ו'המאבק הצמוד' אליה עשויים להזיק למאבק המדיני. עד מהרה התברר לראשי 'המוסד' שהנהלת 'הסוכנות היהודית', בראשותו של ב-ג, ממשיכה באותו קו מתון והיא פועלת לעיכוב הפעלת שתי הפאנים, שנועדו לחלץ מרומניה מעל ל-15 אלף יהודים – פרויקט מורכב ביותר, ש'המוסד' טיפל בו מזה כמה חודשים. שאול נזעק ארצה וב-9 בדצמבר 1947 הוא "התנגש" בנושא זה עם ב-ג, בישיבת מזכירות... מפא"י. במהלך הישיבה טרח ב-ג להזכיר לנוכחים: "...שהוויכוח שישנו ברגע זה ביני ובין שאול, חלקו הוא ויכוח ישן...". אין ספק שפרשת המטען בהמבורג נכללת בחלק זה.

ואכן שבוע לאחר מכן הנושא מצא את ביטויו ברישום תוכן הפתק המוצג לעיל ביומנו של ב-ג[6], שהועבר אליו ע"י שאול ואשר לדברי ב-ג: "לזה [לפתק] מוסיף שאול: "שהוא נתן הוראה מפורשת לא לחבל". הוראה זו ניתנה לאחר שניתנה הוראה לא לחבל. ההוראה ניתנה למיכה פרלסון [פרי]. הוא ידע ההוראה של שאול נגד. נותן ההוראה למיכה היה ניסן לויתן ?". סמן השאלה אינו מצביע, לדעתי, על ספק של ב-ג בזהות נותן ההוראה, אלא לציון העובדה שניסן לא היה מוכר לו (בעוד שמיכה היה מוכר לו. אביו, אליעזר פרלסון היה מראשי מפא"י). לכאורה, הסתיימה הפרשה. יש הוראה (הפתק) וידוע מי נתן ומי קיבל אותה. האומנם ?

מעבר לרישום של ב-ג, לא מצאתי אסמכתא התומכת בתוספת של שאול שהוא נתן "הוראה מפורשת לא לחבל". הייתכן ששאול ייחס לעצמו את מתן ההוראה משום שהוא לא רצה באותה עת להרחיב את חזית חילוקי הדעות בינו לב-ג בפרשת הפאנים ? יתכן. גם מעל לזהותו של כותב הפתק רבץ צל של ספק. כמה מחוקרי הפרשה קיבלו זאת כנתון שכותב הפתק הינו ניסן לויתן. יוצאת דופן הינה חוקרת 'אקסודוס', אביבה חלמיש, שגילתה זהירות-מה וציינה שהפתק: "שהועבר... אל מיכה פרלסון ונכתב, **כנראה,** [הודגש על ידי, י.ב-צ.] בידי ניסן לויתן, שהיה הבכיר בין אנשי הפלמ"ח בדרום צרפת באותם הימים". יתר על כן, אביבה גם הטילה ספק באפשרות ששאול הורה לא לחבל ב- Empire Rival[7].

לקראת כנס הפלי"ם שנערך ב-12 במאי 2007, נתבקש ניסן לספר 'על הדרמה בפורט דה-בוק'. בשלב הכנת החומר שאלתי אותו על נסיבות העברת המטען לידי מיכה. ניסן טען שההחלטה התגבשה במהלך שיחות פנים אל פנים עם מיכה והיתה זו החלטה משותפת ולא תוצאה של מתן פקודות. באשר לפתק ניסן טען שאינו זוכר דבר כזה ולדעתו אין זה הגיוני בתנאי אותם ימים שניתנה הוראה מעין זו בכתב. ליתר ביטחון (כאותו יהודי המתפלל כל בוקר "ברוך שלא עשני אישה", אינו מאמין ו...בודק) הוא מסר לבדיקת השוואה גרפולוגית את הפתק שהוא קיבל מארכיון בית 'ההגנה' ומסמך בכתב ידו מאותם ימים. מסקנת הגרפולוגית – ניסן לא כתב את הפתק (ראה את כתבתו באתר הפלי"ם).

---

[5] . אריה בועז, 'עלום ונוכח בכל', עמ' 214-215.
[6] . 'יומן המלחמה', עמ' 51.
[7] . אביבה חלמיש, 'אקסודוס – הסיפור האמיתי', עמ' 195-199.

בעקבות הממצא הנ"ל קיימתי שיג ושיח (בדוא"ל) עם אביבה וניסן ולהלן סיכום דבריהם:

ניסן - "יהודה שלום, ברשותי הקלטת מהראיון שנתתי לניסן דגני [פלי"מ'ניק שכתב את הספר 'אקסודוס משדרת'] לפני עשרים שנה כשהדברים היו יותר טריים בזיכרוני. האזנתי שוב לקלטת בכדי לענות לשאלות ששאלת. ובכן, אכן נפגשתי עם מיכה פרי על סיפון אונית הגירוש "אמפייר רייוול" ביחד עם שאול ביבר, מחופשים לרופאים. בפגישה זאת דיברנו על האפשרות להכין את הפצצה. היה ברור לנו שזה בהתאם להוראות הקבע של הפלמ"ח. ולא היה צורך בשום פתקים. בקלטת לא נאמר אם היו עוד פגישות שלי עם מיכה. אבל אני חושב שכן. אני יכול להעביר אליך עותק של הקלטת, אם אתה מעוניין. בברכה ניסן."

אביבה – "שלום יהודה, אכן - החבר'ה [לענייננו, ניסן ומיכה] נפגשו במסגרת הביקורים על הספינות. נראה לי שכולם מסכימים לכך שהפלמ"חניקים-פלי"מניקים ראו עצמם מחויבים לנושא ההתנגדות על צורותיה השונות ללא כפיפות להוראות המוסד, וכל עוד אין חילוקי דעות בין האנשים על הספינות ואלה שעל החוף והדבר היה מוסכם מראש, הרי השאלה מי נתן את ההוראה אינה קריטית. הפתק אכן נותר בגדר תעלומה. כל טוב, אביבה."

השאלה, מי כתב את הפתק, נשארה פתוחה. לאחר ש"מועמדותו" של ניסן ירדה מהפרק, נותרו לדעתי שני "חשודים" עיקריים, מיכה פרי עצמו או... שאול אביגור:

מיכה. - ניתן להניח בוודאות שבמהלך הבירור הוא נדרש ע"י שאול לתאר את הנסיבות בהן הוא קיבל על עצמו לבצע את הפיגוע ומאוד יתכן שהוא נדרש להעלות את הדברים בכתב.

שאול. - כאמור, שאול הוא שמסר את הפתק לב-ג. יתכן שהוא כתב את הדברים בהתבסס על דבריו של מיכה.

"גרפולוג" חובב השווה את כתב-ידם של השניים לפתק, נשוא הפרשה, ולעניות דעתו, הוא: "נכתב כנראה ע"י מיכה פרי והוא קטע מדו"ח שלו למוסד".

מי שחושב אחרת, שיקום.

תמלול הפתק: "היות והזמן דוחק אני רוצה לעמוד בעיקר על דבר אחד. החלטנו לבצע את החבלה בלי אישור מהמוסד, כי עניין החבלה דינו כדין התנגדות*. בקשר לזה אנו מקבלים הוראות רק מהחטיבה [פלמ"ח] וישנה הוראה קבועה לחבל באוניות הגרוש באשר הן שם. אני מעביר לך בזה הוראה לחבל באוניה [במקרה] שתקבל את החומר. ההתפוצצות צריכה להיות אחרי [שהמעפילים] ירדו".

*ב'יומן המלחמה' כתוב 'התגוננות'.